

भस्मे, रसायने, क्षार, मूत्र आदींचे औषधी गुणधर्म

अनुक्रमणिका

प्रकरण १ : धातूंचे कल्प	११
१. सिद्धसंप्रदाय	११
२. धातूंचे कल्प व त्यांच्या इंग्रजी रासायनिक संज्ञा	१२
३. पारा (पारद)	४. गंधक १६
५. हिंगूळ	६. सुवर्णभस्म १९
७. सुवर्णमाक्षिक - आयर्न सल्फाइड	८. रुपे - चांदी - रौप्यभस्म २१
९. तांबे - ताम्रभस्म	१०. लोह - लोखंड - लोहभस्म २२
११. अभ्रक (मायका) - अभ्रक भस्म	२४
१२. जसद - यशद - जस्त - जसदभस्म	२५
१३. वंग - कथिल - वंगभस्म	१४. नागभस्म (शिसे) २६
१५. सोमल - आरसेनिक ऑक्साइड	१६. हरताळ - आर्सेनिक सल्फाइड २७
१७. मनःशिला	१८. तुरटी २८
प्रकरण २ : धातू व वनस्पती यांच्या मिश्रणांचे कल्प	२९
१. खल्वी रसायन	२९
१ अ. आरोग्यवर्धिनी	१ आ. चंद्रकला २९
१ इ. त्रिभुवनकीर्ती रस	१ ई. नित्यानंद रस ३१
१ उ. बोलबद्ध रस	१ ऊ. मधुमालिनी वसंत ३२
१ ए. महावात विध्वंसन रस	१ ऐ. लघुमालिनी वसंत ३४
१ ओ. लघुसूतशेखर	१ औ. लक्ष्मीविलास गुटी ३६
१ अं. वसंतकुसुमाकर	१ क. शंखवटी (बृहत्) ३८
१ ख. श्वासकुठार	१ ग. सुवर्णसूतशेखर ३९
१ घ. सुवर्णमालिनी वसंत	१ च. बृहत्वात चिंतामणी रस ४०
१ छ. स्मृतीसागर रस	४१

२. सिंदूर कल्प - कुपीस्थ रसायन	४२
२ अ. मल्लसिंदूर	२ आ. समीरपन्नग
२ इ. षड्गुणबलिजारितसिंदूर	४४
३. पर्पटी	४५
३ अ. पंचामृत पर्पटी	३ आ. सुवर्णपर्पटी
४. पोट्टली	४६
४ अ. हेमगर्भ (पोट्टली)	४६

प्रकरण ३ : सुधाकल्प (चुन्याचे म्हणजेच कॅल्शियमचे योग) ४७

१. चुन्याची निवळी	२. शंखजिरे	४७
३. गोदन्ती	४. शंखभस्म	४७
५. शिंपलाभस्म (शुक्तीभस्म)	६. कवडीभस्म	४८
७. मौक्तिकभस्म	८. प्रवाळभस्म	४९
९. प्रवाळ पंचामृत	१०. समुद्रफेस	५०
११. मृगशृंग भस्म		५०

प्रकरण ४ : क्षार ५१

क्षार तयार करण्याची पद्धत	क्षारांचे गुणधर्म व उपयोग	५१
१. टंकणखार - बोरॅक्स		५२
२. नवसागर (अॅमोनियम क्लोराइड)	३. सर्जिंक्षार (सोडाबायकार्ब)	५३
४. सोरा क्षार (सोडियम नायट्रेट)		५४
५. आघाड्याचा क्षार (अपमार्ग क्षार)	६. क्षार सूत्र	५४

प्रकरण ५ : मूत्र ५६

१. गाईचे मूत्र	२. म्हशीचे मूत्र (महिषी मूत्र)	५६
३. मेंढीचे मूत्र	४. बकरीचे मूत्र	५७

५. घोडीचे मूत्र	६. गाढवीणीचे मूत्र	५७
७. हत्तीणीचे मूत्र	८. उंटीणीचे मूत्र	५७
९. मानवी स्त्रीचे मूत्र		५८
प्रकरण ६ : रत्नांची भस्मे		५९
१. हिरा - डायमंड	२. पोवळे - कोरल	५९
३. मोती - पर्ल- मौक्तिक भस्म		५९
४. पाचू (मरकत - पन्ना) एमेराल्ड		६०
५. वैडूर्य - लसण्या (केतूरत्न) - कॅट्स आय		६०
६. गोमेद (राहूरत्न) - आगाटे	७. माणिक - रुबी	६०
८. नील - ब्लू सफायर	९. पुष्कराज - यलो सफायर	६०
उपरत्ने		६१
१०. वैक्रांत	११. चंद्रकांत	६१
१२. सूर्यकांत	१३. स्फटिक	६१
१४. राजावर्त	१५. परोजा	६१
प्रकरण ७ : आयुर्वेदीय औषधे व दुष्परिणाम		६२

आयुर्वेदात मद्यपान आणि मांसाहार यांविषयी उल्लेख असल्याचे कारण

आयुर्वेद हे एक शास्त्र असल्यामुळे सर्व पदार्थांसह मांस आणि मद्य यांच्या गुणांचे वर्णनही यात आले आहे. या पदार्थांचा दैनंदिन जीवनात वापर करणे, हे हिंदु धर्मशास्त्राप्रमाणे आयुर्वेदातही निषिद्धच मानले आहे. व्यक्तीचे प्राण वाचवण्यासाठी शेवटचा पर्याय म्हणूनच यांचा उपयोग करण्याची पद्धत आयुर्वेदात पूर्वापार चालत आली आहे. प्रस्तुत ग्रंथात मांस आणि मद्य यांचे गुण आणि उपयोग यांचा आलेला उल्लेखही याच संबंधाने आहे.

आयुर्वेदातील रसशास्त्रात पाऱ्यापासून व खनिज द्रव्यांपासून बनविलेले योग येतात. आयुर्वेदाने सोने, चांदी, लोखंड, कथिल इत्यादी खनिज पदार्थांचे व रत्नांचे गुण व कार्य यांचा अभ्यास करून रोगनिवारणार्थ त्यांचा उपयोग केलेला आहे. खनिज द्रव्यांना वनस्पतीच्या रसांच्या भावना देऊन व अनेक द्रव्ये मिश्रित करून त्यांच्या निरनिराळ्या कल्पांचा निरनिराळ्या रोगांत कसा उपयोग करावा, याचे मार्गदर्शन केलेले आहे.

प्राणिज पदार्थ म्हणजे गोमूत्र, शंख, प्रवाळ, हरिणाचे शिंग यांसारखे पदार्थ. हे, तसेच निरनिराळे क्षार यांच्या गुणधर्मांचा रोगात कसा उपयोग करावा, हेही सांगितले आहे.

आयुर्वेदीय औषधांचे दुष्परिणाम होत नाहीत, ही चुकीची समजूत आहे. औषधांचा योग्य रीतीने व योग्य मात्रेत उपयोग न केल्यास त्यांचे दुष्परिणाम होतात. विशेषतः खनिज औषधे वापरतांना त्यांच्या दुष्परिणामांचा गांभीर्याने विचार करावा लागतो. खनिजद्रव्यांचे दुष्परिणाम होऊ नयेत, यासाठी त्यांचे शुद्धीकरण करण्यास सांगितलेले आहे.

हा ग्रंथ वाचून खनिज, तसेच प्राणिज औषधांचा रोग निवारणासाठी व आरोग्यसंपन्न जीवन जगण्यासाठी कसा उपयोग करावा, याची माहिती मिळेल. हा ग्रंथ सामान्य माणसांना, वैद्यकीय विद्यार्थ्यांना, वैद्य व डॉक्टर्स यांनाही उपयोगी होईल. 'या औषधांचा अभ्यास करून व ती योग्य रीतीने वापरून सर्वजण निरोगी व आरोग्यसंपन्न जीवन जगोत', हीच त्या जगन्नियन्त्या परमेश्वराजवळ प्रार्थना ! - लेखक

प्रस्तुत ग्रंथात ठिकठिकाणी दिलेले काढे, घृत (औषधसिद्ध तूप), वटी (गोळ्या) इत्यादी औषधी कल्प कसे बनवावेत, यासंबंधीची सविस्तर माहिती सनातन प्रकाशित 'औषधशास्त्राची मूलतत्त्वे आणि औषधनिर्मिती' या ग्रंथात दिली आहे.